РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Граба Андрія Володимировича
«Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасні реалії боротьби з латентною (прихованою) корупцією в Україні вкотре підкреслюють необхідність існування дієвого засобу завершального етапу кримінально-правової протидії цьому явищу, який би переорієнтував правоохоронні органи з доказування вчинення конкретних корупційних деліктів на викриття фактів незаконного збагачення. Саме таким засобом і покликана була стати спочатку ст. 368-2 КК України (неодноразово піддавалася змінам, а згодом була визнана неконституційною рішенням Конституційного Суду України від 26.02.2019 р.), а потім і ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення». Поява останньої вважається відповіддю законодавця на суспільний запит у створенні ефективного засобу протидії латентній корупції, який би узгоджувався з основоположними принципами національної правової системи. Втім, правозастосовна практика засвідчила, що й ст. 368-5 КК України не позбавлена вад, які перешкоджають її ефективному застосуванню. Зокрема, мовиться про: 1) проблемні аспекти чинної редакції ст. 368-5 КК України в частині дотримання принципу правової визначеності як складника верховенства права; 2) взаємовиключний характер процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження щодо стягнення необґрунтованих активів (ст. 290 ЦПК України); 3) відсутність достатніх теоретичних напрацювань щодо особливостей кваліфікації незаконного збагачення та його відмежування від суміжних кримінальних правопорушень; 4) дискусійність щодо превентивного потенціалу санкції ст. 368-5 КК України.

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Вх. № 1115 р. 14/2
«20» 04 2026 р.

Враховуючи сказане, оптимальна модель кримінально-правової заборони щодо незаконного збагачення, яка б не супроводжувалась численними науковими дискусіями навколо неї, поки відсутня. Тому вдосконалення законодавчих положень, які б стосувались ст. 368-5 КК України, затребуване як практикою застосування відповідної кримінально-правової заборони, так і потребою у розв'язанні проблеми корупції в Україні.

Проведене рецензування дисертації свідчить про те, що робота А. В. Граба присвячена тим проблемам кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, розв'язання яких сприятиме не тільки підвищенню ефективності застосування ст. 368-5 КК України, а й створенню умов для формування сталої та передбачуваної судової практики щодо реалізації кримінальної відповідальності, передбаченої цією статтею.

Отже, актуальність дослідження, представленого у рецензованій дисертаційній роботі, на сучасному етапі розвитку суспільства та правової системи України є високою та зумовлена низкою взаємопов'язаних факторів. Дисертація А. В. Граба відповідає вимогам сучасної юридичної науки та робить вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення зокрема та корупційні вчинки загалом.

На актуальність обраної теми вказує і та обставина, що монографічне дослідження, присвячене кримінальній відповідальності за незаконне збагачення, передбаченій ст. 368-5 КК України після внесених до неї змін на підставі Закону України від 17.06.2025 р., на сьогодні відсутнє. Крім цього, в ст. 9.5.11. проєкту нового КК України, робоча група з питань розвитку кримінального права сформувала своє бачення незаконного збагачення як кримінального правопорушення окремого виду.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Результати проведеного А. В. Грабом дослідження вирізняються належною науковою обґрунтованістю завдяки опрацюванню значного обсягу джерел (289

найменувань), ретельному аналізу чинного законодавства та використанню низки методів наукового пошуку.

Вивчення дисертації та наукових публікацій автора засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість дисертанту визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи, всебічно й повно проаналізувати задекларовану тему, сформулювати пропозиції з удосконалення положень як кримінального законодавства, так і інших нормативно-правових актів.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань під час аналізу предмета дослідження використовувалися філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи: діалектичний, аксіологічний, абстрагування, індукції, аналізу та синтезу, системний, герменевтичний, ідеалізації, історико-правовий, метод порівняльного правознавства, догматичний, формально-юридичний, статистичний, вивчення правозастосовної практики, правового прогнозування. Вибір конкретного методу здійснювався відповідно до потреб вирішення поставлених завдань. Комплексно підібраний науковий інструментарій забезпечив формування достовірних і обґрунтованих висновків, переважна більшість з яких заслуговують на підтримку.

Мета дисертаційної роботи визначена як комплексне розкриття проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення і підстави такої відповідальності та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України (передусім кримінального) і практики його застосування. Для реалізації поставленої мети автор визначив перелік завдань, які було успішно розв'язано під час виконання дослідження.

Обґрунтованість сформульованих у дисертації висновків забезпечена емпіричними даними, а саме: матеріалами судової практики у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення, які внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень; узагальненнями та постановами

Верховного Суду; рішеннями ВАКС у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави; звітами про кримінальні правопорушення, опубліковані Офісом Генерального прокурора; аналізом здійснення судочинства ВАКС у 2024 р. (як судом першої інстанції); рішеннями органів конституційного контролю низки країн щодо відповідності норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення національним конституціям; рішеннями ЄСПЛ, що стосуються криміналізації незаконного збагачення та захисту прав людини у цій сфері; результатами загальнонаціональних соціологічних досліджень з питань протидії корупції; аналітичними матеріалами, узагальненнями та публічними звітами НАЗК.

Отже, дисертація А. В. Граба виконана на достатньому науковому рівні, а положення й висновки, сформульовані в роботі, належним чином обґрунтовані.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Дисертація А. В. Граба є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому надано всебічну характеристику кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та підстави такої відповідальності з урахуванням здобутків правничої науки, новітньої правозастосовної практики й останніх змін антикорупційного законодавства. У роботі автор висвітив загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, проаналізував склад кримінального правопорушення «незаконне збагачення» та його співвідношення із суміжними складами кримінальних правопорушень, дослідив кримінально-правові наслідки незаконного збагачення.

У процесі дослідження дисертантом розроблено, сформульовано й подано на захист низку самостійних положень, висновків і рекомендацій, які є новими або мають елементи новизни, становлять теоретичний і практичний інтерес. У межах роботи було поглиблено раніше розглянуті положення, а

також обґрунтовано нові наукові тези й висновки, сформульовані автором самостійно та винесені ним на захист.

Найвагомішими результатами, що відображають наукову новизну роботи, є такі:

1. У дисертації доведено необхідність законодавчого закріплення конкретного часового проміжку (три роки після звільнення або припинення діяльності), протягом якого кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення поширюватиметься і на осіб, що припинили виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

2. Аргументовано потребу у виключенні з п. 2 примітки ст. 368-5 КК України формулювання «якщо доведено» як такого, що дублює загальний принцип кримінального процесу щодо обов'язку доказування та суперечить вимогам ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, яка проголошує передбачуваність кримінального закону. На думку автора, п. 2 примітки ст. 368-5 КК України пов'язує відповідальність за опосередковане незаконне збагачення не з фактичним діянням спеціального суб'єкта, а з доведеністю певного факту (доручення або можливості прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними), ця обставина виключає наявність умисної спільної поведінки загальних суб'єктів не лише у формі пособництва в незаконному збагаченні, а й в інших формах співучасті з розподілом ролей.

3. Варто погодитись із думкою автора про те, що ст. 368-5 КК України необґрунтовано звужує коло спеціальних суб'єктів незаконного збагачення, виключаючи осіб, визначених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Через це дисертант вказує на необхідність поширення дії ст. 368-5 КК України на зазначену категорію осіб і водночас доводить недоцільність віднесення деяких інших категорій «прирівняних» осіб до суб'єктів незаконного

збагачення (а саме осіб, визначених у пп. «б», «в», «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»).

4. Імпонує пропозиція дисертанта щодо законодавчого усунення як такого, що уможливлює уникнення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, взаємовиключного характеру кримінального провадження, здійснюваного за ст. 368-5 КК України, та цивільного провадження щодо стягнення необґрунтованих активів (ст. 290 ЦПК України). При цьому автор доводить, що відкриття цивільного провадження щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, коли особі вже інкримінується порушення кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, не суперечитиме принципу *non bis in idem* і презумпції невинуватості. Для реалізації викладеного теоретичного підходу автор пропонує внести зміни до низки законодавчих актів.

5. Оригінальною є думка автора дисертаційного дослідження про те, що проблематику співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів кримінальних правопорушень доцільно розглядати через призму трьох концепцій: а) концепція співвідношення в межах принципу *non bis in idem* (наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України); б) концепція складів суміжних кримінальних правопорушень за наявності розмежувальної ознаки (ст. ст. 209, 212 КК України); в) концепція, у межах якої склади кримінальних правопорушень не визнаються ні суміжними, ні такими, що мають відношення до принципу *non bis in idem*, ні такими, що перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм (наприклад, ст. ст. 366-2, 366-3 КК України).

Всі запропоновані здобувачем конкретні законодавчі зміни викладені у додатку Ґ, де наведений авторський варіант відповідного законопроєкту. Крім цього, додатки до дисертації налічують: зауваження і пропозиції на законопроєкти з реєстр. № 13271-1 від 23.05.2025 р. та реєстр. № 13271-2 від 26.05.2025 р. (додаток А); детальний аналіз кожного з видів активу, який

може бути предметом незаконного збагачення (додаток Б); пропозицію, направлену до НАЗК, вжити необхідних заходів щодо відсутності в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (Реєстр порушників) інформації щодо осіб, які вчинили незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України) та відповідь на неї (додатки В, Г).

У дисертації А. В. Граба містяться й інші положення, висновки та пропозиції, які в сукупності забезпечують цілісність наукової новизни здійсненого дослідження, та спрямовані на підвищення ефективності застосування ст. 368-5 КК України.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційній роботі положення можуть бути використані у:

правотворчій діяльності – для вдосконалення та розвитку чинного кримінального законодавства України, а також інших нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії корупції;

науково-дослідній діяльності – у подальших дослідженнях проблем кримінальної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів;

правозастосуванні – для здійснення відповідними суб'єктами правильної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України, розмежування цього складу кримінального правопорушення з іншими кримінально караними деліктами;

освітньому процесі – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін з кримінального права, а також підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів.

Повнота викладених наукових результатів в опублікованих працях здобувача. Основні положення та результати дисертації викладено у шести статтях, опублікованих у наукових виданнях МОН України, визначених як фахові з юридичних наук, та семи тезах доповідей, підготовлених для науково-практичних заходів.

Перелік наукових праць А.В. Граба й аналіз їх змісту засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях і пройшли апробацію на різних науково-практичних заходах.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У трьох основних частинах дисертаційної роботи комплексно досліджено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. У дисертації розв'язується наукове завдання, яке полягає у комплексному розкритті проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення і підстави такої відповідальності та формулюванні на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України (передусім кримінального) і практики його застосування. Логічно структурований текст дає змогу констатувати належну кореляцію змісту тексту з узагальненням наукових здобутків у висновках та демонструє ґрунтовне розуміння автором проблематики предмету дослідження. Архітектоніка будови тексту дисертаційної роботи А. В. Граба здебільшого перебуває у релевантному зв'язку з метою роботи, поставленими завданнями та отриманими висновками.

Анотація дисертації ідентична її основному змісту та повною мірою відображає основні положення дослідження. Оформлення дослідження відповідає встановленим вимогам. Робота виконана грамотною українською мовою з коректним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення матеріалу дослідження – науковий.

Дотримання вимог академічної доброчесності. Дотримання принципів академічної доброчесності оцінювалося, з огляду на суть таких принципів і підходів до розуміння основних різновидів академічного плагіату, викладених в Листі Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018 р. № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти». Зокрема, А. В. Граб в роботі не допускає: дослівних збігів текстових фрагментів без оформлення їх як цитат з посиланням на джерело; використання інформації у виді фактів, ідей, тощо з джерела без посилання на це джерело; перефразування тексту джерела у формі, що є близькою до оригінального тексту, або наведення узагальнення ідей, інтерпретацій чи висновків з певного джерела без посилання на це джерело.

Дисертація є самостійною науковою працею, яку виконано з дотриманням вимог академічної доброчесності. Наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані автором самостійно й обґрунтовані на підставі власних досліджень.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження. Незважаючи на загальне позитивне враження від роботи дисертанта, необхідно звернути увагу на окремі положення, які видаються дискусійними або потребують додаткового авторського обґрунтування, а саме:

1. Потребує додаткового обґрунтування пропозиція розширити коло спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України, включивши до нього осіб, зазначених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», при цьому не диференціюючи кримінальну відповідальність для різних суб'єктів незаконного збагачення. Можливо, недоцільно застосовувати до зазначених осіб таку ж санкцію, що й до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування?

2. Привертає до себе увагу різний підхід дисертанта до юридичної техніки при формулюванні пропозицій змін до КК України та ЦПК України.

Так, у запропонованій редакції примітки ст. 368-5 КК України (див. додаток Ґ) автор обирає догматично «правильний» шлях: він чітко розмежовує «осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції») та «прирівняних до них осіб» (п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»). Цим самим дисертант уникає термінологічної плутанини, яку сам же справедливо критикує у підрозділі 2.2 роботи (с. 138–140), зазначаючи, що «прирівняні особи» формально не можуть називатися «особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Водночас, пропонуючи зміни до п. 3 ч. 8 ст. 290 ЦПК України, автор свідомо йде «хибним» шляхом, пропонуючи доповнити перелік осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, особами, наведеними у пп. «а», «ґ» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», тобто «прирівняними особами». Дисертанту потрібно або додатково обґрунтувати таку непослідовність, або ж узгодити між собою запропоновані зміни *de lege ferenda*.

3. Запропоноване в основному тексті дисертації та відтворене в завершальному законопроєкті (додаток Ґ) збільшення строку позбавлення права обіймати певні посади як додаткового покарання до п'яти років не супроводжується достатнім обґрунтуванням. Доцільно було б навести більш розгорнуту аргументацію на користь такого строку (чому саме 5, а не 10 чи 15 років, як у деяких зарубіжних країнах, законодавчий досвід яких аналізувався у розділі 1), спираючись з-поміж іншого на дані про рецидивну злочинність серед корупціонерів.

4. У підрозділі 3.1 дисертант обґрунтовує необхідність усунення взаємовиключного характеру кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження щодо стягнення необґрунтованих активів (ст. 290 ЦПК України), зазначаючи, що «подвійне стягнення» одного і того ж самого майна не допускатиметься, спеціальна конфіскація в

кримінальному провадженні не застосовуватиметься до тих активів, які вже були конфісковані за рішенням в цивільній справі, і навпаки (с. 184–195).

Однак потребує деталізації практичний алгоритм паралельної взаємодії зазначених проваджень. Зокрема, недостатньо враховані проблеми реалізації пропонованого підходу щодо преюдиційності судових рішень, черговості розгляду справ і можливості паралельного руху проваджень. Яким саме чином суд або орган досудового розслідування має перевіряти факт стягнення активів? До того ж поза увагою автора залишились особливості можливого паралельного руху відповідних проваджень, тоді як чинне законодавство не містить чітких приписів щодо підстав і порядку зупинення одного з проваджень, а також процесуальних наслідків ухвалення рішення в одній справі за відсутності остаточного рішення в іншій. По суті висловлена дисертантом позиція поки має лише теоретичний характер, вона не підкріплена конкретними змінами до законодавства у частині визначення процесуальних запобіжників, які б унеможливлювали виникнення згаданих ситуацій на практиці. Отже, без чітких процесуальних орієнтирів реалізація запропонованого дисертантом підходу може ускладнити правозастосовну практику.

Однак наведені зауваження та побажання здебільшого носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації А. В. Граба.

Представлена дисертаційна робота Граба Андрія Володимировича «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення для науки кримінального права.

Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (у редакції

постанови КМУ від 08 квітня 2025 року № 426), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 03 травня 2024 року № 507), а її автор – Граб Андрій Володимирович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Висновок. Дисертація на тему "Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення" та наукові публікації Граба Андрія Володимировича виконані на належному науковому рівні. Дисертація відповідає вимогам, які ставляться до кваліфікаційної роботи, що подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі юридичних наук, галузь знань 08 "Право", спеціальність 081 "Право", та може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка **Анжела СТРИЖЕВСЬКА**

Підпис засвідчую
Вчений секретар НДЧ
КАРАУЛЬНА В.
06.04.2026

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Вх. № 1115 - 14/г
«06» 04 2026 р.